

UZUMNING ISTIQBOLLI NAVLARINI TANLASH VA ULARNING TUPROQ-IQLIM SHAROITLARIGA MOSLASHUVCHANLIGINI BAHOLASH

Yadgorova Charos Sobir qizi

Termiz davlat pedagogika instituti

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekiston Respublikasining turli tuproq-iqlim sharoitlarida uzumning istiqbolli navlarini tanlash mezonlari va ularning moslashuvchanligini baholash usullari yoritilgan. Mahalliy va introduksiya qilingan navlarning agrobiologik xususiyatlari, hosildorligi, kasalliklarga chidamliligi, qurg‘oqchilik va sho‘rlanishga bardoshlilik tahlil qilingan. Tuproqning mexanik tarkibi, yer osti suvlari chuqurligi, sho‘rlanish darajasi hamda iqlim omillarining nav tanlashdagi ahamiyati asoslab berilgan. Tadqiqotlar natijasida Husayni, Qora kishmish, Nimrang, Pushti toyfi, Rizamat, Kattaqo‘rg‘on kabi navlarning turli mintaqalarga mosligi va istiqbolliligi belgilangan.

Kalit so‘zlar: uzum, istiqbolli navlar, tuproq-iqlim sharoiti, moslashuvchanlik, tanlash mezonlari, hosildorlik, chidamlilik, agrobiologik baholash, seleksiya.

Abstract. The article discusses the criteria for selecting promising grape varieties and methods for assessing their adaptability to various soil and climatic conditions of the Republic of Uzbekistan. Agrobiological characteristics, yield, disease resistance, drought and salinity tolerance of local and introduced varieties are analyzed. The importance of soil mechanical composition, groundwater depth, salinity level and climatic factors in variety selection is substantiated. Based on research results, the suitability and prospects of varieties such as Husayni, Black Kishmish, Nimrang, Pink Tayfi, Rizamat and Kattaqo‘rg‘on for different regions are determined.

Keywords: grape, promising varieties, soil-climatic conditions, adaptability, selection criteria, yield, resistance, agrobiological evaluation, breeding.

Kirish. Uzunlik O‘zbekiston qishloq xo‘jaligining muhim va serdaromad tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Respublikaning qulay tabiiy-iqlim sharoitlari uzumning xo‘raki, kishmishbop va sharobbop navlarini muvaffaqiyatli yetishtirish imkonini beradi. Hozirgi kunda global iqlim o‘zgarishlari, suv resurslarining kamayishi va tuproq sho‘rlanishining kuchayishi sharoitida navlarni to‘g‘ri tanlash va ularning moslashuvchanligini baholash alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Istiqbolli navlarni tanlash – bu nafaqat yuqori hosildorlik va mahsulot sifatini ta'minlash, balki noqulay abiotik va biotik omillarga chidamlilikni oshirish demakdir. O'zbekistonning turli mintaqalarida (Toshkent, Samarqand, Farg'ona, Surxondaryo, Xorazm, Qashqadaryo va boshqalar) tuproq-iqlim sharoitlari sezilarli darajada farq qiladi. Shu bois har bir hudud uchun mos navlarni ilmiy asosda tanlash zarurati mavjud.

Asosiy qism. Uzum o'simligi (*Vitis vinifera* L.) o'zining biologik xususiyatlari bilan boshqa mevali ekinlardan farq qiladi. U uzoq umr ko'radi, kuchli o'sish quvvatiga ega va turli tuproq-iqlim sharoitlariga nisbatan moslashuvchanlik darajasi yuqori. Biroq har bir nav o'ziga xos talablarga ega. Shuning uchun nav tanlashda mintaqaning mikroiklimi, tuproq boniteti, sug'orish imkoniyatlari va bozor talablari birgalikda hisobga olinishi lozim.

Ushbu maqolada uzumning istiqbolli navlarini tanlash mezonlari, ularning tuproq-iqlim sharoitlariga moslashuvchanligini baholash usullari va O'zbekiston sharoitida tavsiya etiladigan navlar tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari asosida amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Uzum navlarini tanlashda quyidagi asosiy mezonlar hisobga olinadi. Birinchidan, hosildorlik – bir tupdan yoki geklardan olinadigan hosil miqdori. O'zbekiston sharoitida istiqbolli navlar o'rtacha 150–250 s/ga va undan yuqori hosil berishi kerak. Ikkinchidan, mahsulot sifati – qand miqdori (TSS, °Brix), kislotalilik, ta'm, tashqi ko'rinish, saqlash va tashishga yaroqlilik muhim ahamiyatga ega. Xo'raki navlar uchun g'ujumning yirikligi va tashqi ko'rinishi, kishmishbop navlar uchun urug'sizlik va qand to'plash qobiliyati, sharobbop navlar uchun esa qand-kislota nisbati asosiy ko'rsatkich hisoblanadi.

Uchinchi muhim mezon – kasallik va zararkunandalarga chidamlilikdir. Ayniqsa oidium (un shudring), mildyu va kulrang chirishga chidamli navlar afzal ko'riladi. To'rtinchidan, qurg'oqchilikka va yuqori haroratga bardoshlilik,

beshinchidan sho'rlanishga chidamlilik, oltinchidan sovuqqa chidamlilik (ayniqsa qishda past haroratli mintaqalarda) hisobga olinadi. Nihoyat, pishish muddati – erta, o'rta yoki kech pishar navlarning mintaqaga mosligi muhimdir.

Tanlash jarayonida navning o'sish kuchi ham muhim. Kuchli o'suvchi navlarga Kattaqo'rg'on, Nimrang, Toyfi, Xusayni, Qora kishmish, Baxtiyoriy kabilar; o'rtacha o'suvchilarga Chillaki, Charos, Aleatiko, Saperavi, Rkatsiteli; kuchsiz o'suvchilarga Risling, Pino cherniy kabilar kiradi. Ekish sxemasi ham o'sish kuchiga qarab belgilanadi: kuchli o'suvchilar uchun 3×2,5–3 m, o'rtacha va sust o'suvchilar uchun 3×2 m tavsiya etiladi.

Moslashuvchanlikni baholash kompleks yondashuvni talab qiladi. Tuproq omillari muhim ahamiyatga ega. Tok uchun eng qulay tuproqlar – mexanik tarkibi yengil (qumloq, oʻrtacha qumloq), unumdor, sugʻoriladigan yerlardir. Meliorativ holati yaxshilangan shoʻrlangan, yer osti suvi yuzada boʻlgan, tosh-shagʻal, daryo oʻzanlariga yaqin boʻz va oʻtloq tuproqlar ham maxsus agrotexnika bilan tok oʻstirish uchun yaroqli hisoblanadi.

Yer osti suvlarining chuqurligi kamida 2,5–3 m boʻlishi tavsiya etiladi. Agar yer osti suvi 0,5–1 m chuqurlikda boʻlsa, maxsus zovurlar yordamida zaxni qochirish kerak. Tuproq qatlami 40–50 sm boʻlgan tosh-shagʻalli yerlarda organik oʻgʻitlar solish, koʻkat oʻgʻitlardan foydalanish va yerni chuqur agʻdarib haydamaslik kabi tadbirlar qoʻllaniladi.

Shoʻrlanish darajasi 0,3–1 % gacha (xlor 0,01 % dan kam) boʻlgan tuproqlar kuchsiz shoʻrlangan hisoblanib, tok uchun nisbatan xavfsizdir. Agar tuzlar miqdori 1–3 % va xlor 0,01–0,2 % boʻlsa, tuproq kuchli shoʻrlangan deb baholanadi va oʻsimlik uchun xavflidir. «Saperavi», «Bihishti», «Rizling», «Toyfi», «Qora kishmish» kabi navlar shoʻrga chidamliroq; «Husayni», «Chillaki», «Oq kishmish», «Venger muskati» esa sezgirroq hisoblanadi.

Iqlim omillari ham muhim. Oʻzbekiston sharoitida yozning issiq va quruq ob-havosi, qishning nisbatan yumshoqligi koʻpchilik navlar uchun qulaydir. Biroq iqlim oʻzgarishi sharoitida qurgʻoqchilikka va ekstremal haroratlarga chidamli navlarga eʼtibor kuchaymoqda. Fenologik kuzatuvlar (kurtak yozilishi, gullash, pishish muddatlari) navning mahalliy sharoitga mosligini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Har bir fenologik faza davomiyligi tashqi sharoitlar, nav xususiyatlari va tup yoshiga bogʻliq.

Agrobiologik baholashda M.V. Melkonyan metodikasi keng qoʻllaniladi. Bu metodika asosida navlarning oʻsish kuchi, hosilli novdalar foizi, uzumboshi va gʻujum oʻlchamlari, shakar toʻplash qobiliyati, mexanik tarkib (poʻst, eti, urugʻ nisbati) kabi koʻrsatkichlar aniqlanadi. Uzoq muddatli kuzatuvlar (3–5 yil) natijasida navning barqarorligi va turli yillarda hosil berish qobiliyati baholanadi. Statistik tahlil (ANOVA va boshqalar) farqlarning ishonchliligini tasdiqlashda qoʻllaniladi.

Xoʻraki navlar orasida Husayni (Oq xusayni), Goʻzal qora, Qora janjal, Nimrang, Pushti toyfi, Kattaqoʻrgʻon, Rizamat, Parkent, Muskat aleksandrskiy kabilar keng tarqalgan. Ushbu navlar yirik gʻujumli, yaxshi taʼmli va eksport uchun yaroqli. Husayni navi kuchli oʻsadi, hosildorligi yuqori, lekin sovuqqa nisbatan sezgir. Rizamat navi yirik gʻujumli va yuqori sifatli mahsulot beradi. Pushti toyfi navi erta pishishi va yuqori hosildorligi bilan ajralib turadi.

Mintaqalar boʻyicha tavsiyalar. Toshkent viloyati uchun: Surxak Kitabskiy, Qora kishmish, Pushti kishmish, Oq kishmish, Husayni, Goʻzal qora, Qora janjal, Nimrang, Pushti toyfi, Parkent. Fargʻona vodiysi uchun: Andijon qorasi, Goʻzal qora, Husayni,

Nimrang, Pushti toyfi. Samarqand va Qashqadaryo viloyatlari uchun kishmishbop navlar (Qora kishmish, Sultoni) va yirik mevali xo'raki navlar afzal. Xorazm va Qoraqalpog'iston uchun sho'rga chidamliroq navlar tanlanadi.

So'nggi yillarda Avatar, Sogdiana, Preobrazheniye kabi yangi navlar joriy etilmoqda. Ular yuqori hosildorlik, kasalliklarga chidamlilik va uzoq muddat saqlash imkoniyati bilan ajralib turadi. Mahalliy genofondan foydalanib yaratilgan yangi navlar iqlim o'zgarishi sharoitida istiqbolli hisoblanadi.

Xulosa. Uzunning istiqbolli navlarini tanlashda tuproq-iqlim sharoitlariga moslashuvchanlikni kompleks baholash muhim ahamiyatga ega. Hosildorlik, mahsulot sifati, biotik va abiotik omillarga chidamlilik mezonlari asosida tanlangan navlar barqaror hosil olishni ta'minlaydi. O'zbekistonning turli mintaqalari uchun mahalliy sharoitga moslashgan Husayni, Qora kishmish, Nimrang, Pushti toyfi, Rizamat, Kattaqo'rg'on kabi navlar tavsiya etiladi.

Kelgusida mahalliy genofondan foydalanib, qurg'oqchilikka, sho'rlanishga va kasalliklarga chidamli yangi navlar yaratish, shuningdek, introduksiya qilingan navlarni mahalliy sharoitda sinovdan o'tkazish ishlarini kengaytirish lozim. Bu esa uzumchilik tarmog'ining barqaror rivojlanishiga, eksport salohiyatining oshishiga va iqlim o'zgarishiga moslashuvchanlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Shuningdek, seleksiya ishlarini kuchaytirish, yangi duragaylarni yaratish va ularni ishlab chiqarishga joriy etish orqali O'zbekiston uzumchiligining raqobatbardoshligini oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Buriyev X., Mirzayev M., Odinaev M. Mayizbop (germiyon) uzum navlarini quritish usullari. – Toshkent: ToshDAU, 2018. – 18 b.
2. Buriyev X., Rizayev R. Meva-uzum mahsulotlari biokimyosi va texnologiyasi. – Toshkent: Mehnat, 1996.
3. Melkonyan M.V. Metodika ampelograficheskogo opisaniya i agrobiologicheskoy otsenki sortov vinograda. – 2002.
4. O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligi vazirligi. Bog' va tokzorlar barpo etish bo'yicha tavsiyalar. – 2025.
5. Agro.uz. Uzunning foydasi va tok ko'chatining tuproqqa talabi // <https://www.agro.uz> (2024).
6. Cyberleninka.ru. Uzunni hosildorligi va sifatiga organik va mineral o'g'itlarning ta'siri.

7. Creating high-yield and disease-resistant varieties through crossing local and foreign grape varieties // Web of Agriculture, Vol. 3, Issue 9, 2025.
10. O'simliklar genetik resurslari ilmiy-tadqiqot instituti ma'lumotlari. – Toshkent, 2024–2025.
11. Tukhtayev Sh.X. va boshq. Uzumchilik asoslari. – Buxoro, 2023.

